

16. Yüzyıl Şairlerinden Handanî ve Divanı (*)

Hayriye DURKAYA (**)

Öz: Handanî, 16. y.y. şairlerindedir. Asıl adı Halil'dir. Doğum tarihi 946 (1539-40) olan şairin, ölüm tarihi belli değildir. Kanunî Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murat dönemlerinde yaşamıştır. Nerede doğduğu ve nasıl bir tahsil gördüğüne dair herhangi bir bilgi yoktur. Bilinen tek eseri, Handanî Divanı'dır. Şairin hangi tarikata intisap ettiği bilinmemektedir. Ancak eserinden yola çıkarak Hurufiliğin tesiri altında kaldığı söylenebilir. Divanda Hurufiliğe ait bazı ıstılahlar bulunmaktadır. Bu çalışmada, 16. asır şairlerinden Handanî'nin hayatı ve edebî kişiliği hakkında bilgi verilerek Handanî Divanı üzerine değerlendirmelerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Handanî, Handanî Divanı, 16. y.y.

Handanî and The Divan of The Sixteenth Century Poets

Abstract: Handanî is a sixteen century poet. Real name is Halil. The birth date of the poet is 946 (1539-1540). But the date of death is not clear. He lived the periods of Kanunî Sultan Süleyman, II. Selim and III. Murat. There is no information about where he was born and how he was collected. The only known work is Handanî Divan. Sect of the poet is not known. However, depending on his work, it can be said that he was influenced by Hurufilik. There are some Hurufî terms in divan. In this article, by giving information about the life and literary personality of Handanî, one of the 16th century poets, Handanî Divan was evaluated.

Keywords: Handanî, Handanî Divanı, 16th century.

Makale Geliş Tarihi: 16.11.2017

Makale Kabul Tarihi: 09.12.2017

I. Giriş

16. asır, Osmanlı'nın siyasi başarılar kazanarak tekâmüle erdiği bir süreç olmuştur. 16. yüzyılın ilk çeyreğine Yavuz Sultan Selim ile giren Osmanlı, Kanunî Sultan Süleyman ile zirveye ulaşmış ve Kanunî'den sonra gerileme sürecine girmiştir. Bu süreçte savaşlarda alınan galibiyetler, sosyal hayata olumlu anlamda aksetmiş; edebî alanda manzum-mensur birçok eser yazılmıştır.

Hem Anadolu sahasında hem de Azeri sahasında, adını daha sonraki yüzyıllara intikal ettirecek şairler yetişmiştir. Azeri edebiyatında Fuzulî (öl. 1556), Leyla ve Mecnûn mesnevisiyle diğer Leyla ve Mecnun mesnevileri arasında kayda değer bir ün kazanmıştır. Osmanlı sahası edebiyatında ise Lamiî (öl. 1532), Hayretî (öl. 1535), Usulî (öl. 1538), Zatî (öl. 1546), Hayalî Bey (öl. 1556-1557), Muhibbî (öl. 1566), Taşlıcalı

*) Bu makale, Handanî Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük) adlı doktora tezinden üretilmiştir.

**) Araş. Gör., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, (e-posta:h.durkaya@atauni.edu.tr).

Yahya (öl. 1582), Muradî (öl. 1595), Nev'î (öl. 1599), Bakî (öl. 1600), Gelibolulu Ali (öl. 1600)... başlıca bilinen şairlerdir. Bu yüzyılda yaşayan şairlerden biri de Handanî (öl. ?)'dir.

II. HANDANÎ

A. Hayatı

Handanî'nin hayatı ile ilgili tezkirelerde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şair hakkındaki bilgilere, divanından yola çıkılarak ulaşılmıştır.

Şairin asıl adı Halil'dir. Şiirlerinde genellikle Handanî mahlasını kullanmıştır. Birkaç manzumesinde adını ve mahlasını bir arada zikretmiştir.

Bu halkuñ âteş-i ta'nına atıldum çün İbrâhîm

Anuñçün gülşen-i 'âlemde Handânî Halîl'üm ben (68. G./7)¹

Annesinin adı Fatma, babasının adı İsmail'dir. "Kaşîde-i Mektûb ki İslambol'dan İrsâl İtdüm Birâdertüm İbrâhîm Çelebi'ye" başlıklı kasideden anlaşıldığı üzere, şairin İbrahim adında bir de erkek kardeşi vardır. Handanî, eserinde sıkça anne ve babaya hürmet edilmesinin gerekliliğini vurgulamıştır.

Dağı Hâk qorhusından ağla dâ'im

Ata ana rızâsın hem kazanğıl (31. K./15)

Handanî Divanı'nda, tarih düşülen beyit sayısı fazladır. Düşülen bu tarih beyitleri, şairin doğum ve ölüm tarihini belirlemede yardımcı olmuştur. *Zill-ı İlah* tamlamasıyla 966 (1558-59) tarihinin düşüldüğü bir beyitte yirmi yaşında olduğunu ifade eden şairin, 946 (1539-40) yılında doğduğu anlaşılmaktadır.

Oldı bunuñ târîhi zıll-ı İlah

Bendeye ol gün ki alkış kıldı şâh (13. M./57)

Olzamân 'ışrûna yitmişdi yaşum

'İşk-ı Allâh'ıyla tölmişdi başum (13. M./58)

Handanî'nin ölüm tarihi belli değildir. Ancak divanda yer alan tarih beyitleri, şairin hangi yıllarda hayatta olduğuna ilişkin bilgi vermektedir. Zikredilen tarihler içerisindeki en ileri yıl, 1001 (1592-93)'dir. Bu da şairin elli beş yaşında hayatta olduğunu göstermektedir.

¹ Makalede, nazım şekillerini ifade etmek için bazı kısaltmalar kullanılmıştır. Bunlar: G. (Gazel), K. (Kaside), M. (Mesnevi), Msm. (Musammat).

İrdi biñ bir sâle çün hicr-i Nebî

Toğdı ağ gün ma'rifet vuşlat şebi (5. M./59)

Şair, Kanunî Sultan Süleyman, II. Selim ve III. Murat dönemlerinde yaşamıştır. Divanda Kanunî'den övgüyle bahsetmiş; Sultan III. Murat'ın gazellerine tahmis yazmıştır. Ancak diğer divan edebiyatı şairleri gibi, *Handanî Divanı*'nda o dönemin yönetici güruhuna yazılan methiyeler yoktur. Bu husus, Handanî'nin dünyaya meyl etmeyen bir şair olması ile ilgili olabilir. Zira divandan anlaşıldığı kadarıyla şairin rind bir tavra sahip olduğu görülür.

Handanî'nin nereli olduğu bilinmemektedir. Sadece, sergüzeşt-nâme türünde yazılan kasidesinde, Kefe'de yaşadığı anlaşılmaktadır. Kefe bu yüzyılda iç işlerinde serbest, dış işlerinde Osmanlıya bağlı bir eyalettir. Çoğu devlet adamı ve farklı mesleklere mensup kişiler, Osmanlı tarafından Kefe'ye görevlendirilmiştir. (Özkan, 2015: 295-301). Handanî de görevi icabı Kefe'ye gönderilmiş isimlerden biri olabilir. Şair, Kefe'den yola çıkarak kardeşi İbrahim'i ziyaret etmek üzere İstanbul'a gider.

İftirāk itdüğde iki haftadan şoñ ez-Kefe

Bizi vâşıl eyledi İslambol'a sulţān-ı ʿāl (32. K./2)

Şairin intisap ettiği dinî ve tasavvufî neşve hakkında malumat yoktur. Fakat Handanî'nin, metinde pirim diye söz ettiği ve otuz beş şiirine tahmis yazdığı Zamirî, şairi hem dinî-tasavvufî hem de edebî yönden etkilemiş olabilir. O hâlde, Zamirî hakkında bilinenler, şairin dinî-tasavvufî yönünü tayin etmede yol gösterebilir.

Ādemi bir gün cihān güldürse yüz biñ zār ider

Devlet anuñ kim bunuñ ʿāriyyesinden ʿār ider

Bu sözi Ĥandānî diñle pīrūñūñ güftārıdır

Bu cihān şahñı Źamirî tolı miñnet hārıdır

Gösterir çeşmine halkuñ kendüsin gülşen gibi (43. Msm./7)

Tezkirelerde, Zamirî mahlasını tahallüs edinmiş birden fazla şair vardır. Bu şairlerden hangisinin, divanda adı geçen Zamirî olabileceğini tespit edebilmek için öncelikle, şairin yaşadığı yüzyıl göz önünde bulundurulmuş ve Handanî'nin edebî kişiliğine benzerlik gösteren isimler arasında tasnife gidilmiştir. Neticede ise Handanî'nin zikrettiği isimin, tezkirelerde Mevlevî bir şair olarak kayda geçen Zamirî olabileceği kanaatine varılmıştır.

Zamirî, Çankırılı bir şairdir. Remmal olan şair, ilm-i simya ve ilm-i kimya gibi mistik konularla meşgul olmuştur. (Dural, 2007: 704). Bu cihetten bakıldığında Handanî'nin Hurufiliğin tesirinde kalması ise oldukça manidardır. Kaynakların çoğunda, Yavuz Sultan devri veya sonrasında vefat ettiği bilgisi paylaşılırken Kınalı-zade tezkiresinde, Kanuni Sultan Süleyman döneminde vefat ettiği ifade edilir. Mevlevî'dir. (Kutluk, 1989: 579). Handanî, hocasının izinden giderek Mevlevîliğe süluk etmiş olabilir. Divanda ön

plana çıkan özellik ise Hurufî öğelerdir. Nitekim Hurufiliğin, Mevlevilik üzerinde etkisi olmuştur. Bazı Mevlevî şairlerin eserlerinde Hurufiliğin izlerini görmek mümkündür. Bunlardan biri de Mevleviliğin Şems kolunun en önemli temsilcisi Yusuf Sineçak'tır. Aşağıda Sineçak'tan alınan beyitlerde, Hurufiliğe ait bazı kavramların kullanıldığı müşahede edilir.

Ruhların hızında zâhir olalı sî vü dü hat
Âdem'e ta'lim olan esmâ bilindi bî-nokat

İstivâ-yı vech-i âdemden ubur eden bilür
Kim ne yüzden tâ oluptur ümmet-i Ahmed vasal (Levend, 1984: 63)

Ancak *Handanî Divanı* incelendiğinde herhangi bir tarikatın izini sürmek ve şair bu tarikata dâhil olmuştur demek, güçtür.

B. Edebî Kişiliği

Şairin tahsil görüp görmediği bilinmemektedir. Şairlik kudretiyle övündüğü bazı fahriye beyitleri, kendini bu anlamda muktedir gördüğünü göstermektedir. Lafzen ve manen iyi olduğunu vurgulamak isteyen şair, sözünü bazen bir mücevhere bazen de Hz. İsa'nın nefesine teşbih eder.

Dilüm deryâ-yı hikmetden dilerdür
Söztüm elmâsı hoş dürler dilerdür (36. G./1)

Na'tuñı evrâd idelden oldı nuḡkum Ğİsâ dem
Mürde diller cân bulur nâmuñla açdı gonce-fem
Feyzi 'aynumdan alur âb-ı hayât-ı cām u Cem
Göz sarâyına hayâlün şâhı başduḡça kadem
Çoḡ degül azdur disem dâ'im aña şad merḡabâ (9. Msm./7)

Handanî Divanı'nda Hayretî'nin gazeline yazılı bir nazire ve üçü Sultan III. Murat'a; otuz beşi Zamirî'ye olmak üzere tazmin edilmiş otuz sekiz tane tahmis vardır. Tahmisler (musammatlar), nazirecilik geleneğinde olduğu gibi, bir zemin şiirden hareketle yazıldığından birer nazire olarak değerlendirilebilirler. Nazire veya musammatlar, hangi amaçla yazılıyor olursa olsun öykünülen şiirle vezin, kafiye ve anlam birlikteliği taşımaktadır. (Köksal, 2006: 55). Bu da nazire yazan şairin, kendini edebî anlamda yeterli görmesi anlamına gelebilir. O hâlde Handanî'nin, şairlik vasfına güvenen bir müellif olduğu iddia edilebilir.

Kaside ve mesnevilerinde kuru bir anlatıma sahip olan şair, diğer nazım şekillerinde daha lirik bir dil kullanmıştır. Özellikle Hurufilik, ebced hesabı ve fıkhi konular ile ilgili yazılan manzumelerde sanat gayesi ikinci plana atılmış ve sadece, aktarılmak istenen düşünce nakledilmiştir.

Altı yüz otuz çokuz olur kamu

Nün u bâ vu hem elif tâ iy ‘amû (1. M./29)

İşbu dört günde ki sünnetdür gusul

Bunları iden fażilet bula gel (15. M./182)

Divanından anlaşıldığı kadarıyla şair, Arapça ve Farsça bilmektedir. Metinde dört tane Farsça gazel ile Sultan III. Murat’ın gazeline yazılmış Arapça bir tahmis bulunmaktadır.

C. Eserleri

1. Kitab-ı Feraiz-i Bedenîye

Kitab-ı Feraiz-i Bedenîye, Süleymaniye Kütüphanesi Ali Nihat Tarlan Kitaplığı no: 22/2’de kayıtlıdır. Ancak kütüphanede böyle bir eserin varlığına rastlanılamamıştır. Yaprak aralığı 124a-132b olarak gösterilen eserin, *Handanî Divanı*’nda (Süleymaniye Kütüphanesi Ali Nihat Tarlan Kitaplığı no: 22’de kayıtlı nüshası) 124a’da başlayıp 132b’de biten, abdest ve guslün farzlarını anlatan mesnevi olduğu muhtemeldir. Zira Kitab-ı Feraiz-i Bedenîye, mesnevinin içeriğiyle de uygundur.

2. Divan

Şairin eldeki tek mevcut eseridir. Tespit edilebilen dört nüshası bulunmaktadır. Bunlar: Süleymaniye Kütüphanesi Ali Nihat Tarlan Kitaplığı no: 22, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Kitaplığı no: 3342, Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi Kitaplığı no: 3605 ve Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kitaplığı Agâh Sırrı Levend Koleksiyonu no: 358’dir. Bu yazmaların hiçbirinde, müellif ya da müstensih nüshası olduğuna dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Ayrıca hiçbir nüsha, mürettep divan tertibine uygun değildir.

2.1. Şekil Özellikleri

Kaside:

Divanda 49 kaside vardır. Herhangi bir devlet büyüğüne yazılmış methiye tarzında kaside bulunmamaktadır. Kasideler, dinî ve tasavvufî niteliktedir.

Divanın tüm nüshaları “Kaşide-i Esmâü’l-Hüsna ‘Alâ Tertibi’l-Huruf u Menâzili’l-Kamer Bi’smillâhi’r-raḥmani’r-raḥîm”, başlıklı tevhit kasesi ile başlar. Kaside, elif-nâmeler şeklinde tertip edilmiştir. Manzumenin ilk ve son beyti şu şekildedir.

elif Hüve'l-Evvel hüve'l-Âhîr hüvellâh
Hüve'l-Bâtin hüve'z-Zâhir hüvellâh

lâ Hüve'l-Lâ-miśl ü Lâ-zıddu vu Lâ-nid
Hüve'l-Lâhüt u Lâ-nâdir hüvellâh

Metinde en uzun kaside, 113 beyit; en kısa kaside, 5 beyitten müteşekkildir.

Mesnevi:

Metinde 15 mesnevi bulunmaktadır. İlk mesnevide Allah'ın (c.c) isim ve sıfatları, Hz. Muhammed, kutsal yerler ve dört halife gibi İslamî öneme haiz ad ve kavramların ebceddeki değeri verilmiştir.

Hem 'Alî yüz ondur Allâh harfi beş

Çâr u deh oldı hesapı şâd u şeş (1. M./58)

Dört halifeden biri olan Hz. Ali'nin ebceddeki karşılığı 110'dur. (70+30+10=110)

Handanî Divanı'nda herhangi bir devlet büyüğünün övüldüğü tek manzume, "Zıllullâh-ı (966) Pâdişâh-ı 'Âlem-penâh Süleymân Hân Bin 'Osmân Hâzretlerinüñ Hârâb Ol İsteriseñ Bî-Gümân Genc, Hârâb İçre Olur Zîrâ Nihân Genc Maṭla'-ı Şerîflerinüñ Su'âl u Cevâbı vu Elṭâf-ı Lâ-Nihâyelerinden Du'â Temennâ İtdüğümüzüñ Beyânındadır" başlıklı mesnevidir. Şair, Kanunî Sultan Süleyman'ı methederek padişahın yardımını temenni eder. Sultan Süleyman'ın gücünü vurgulamak isteyen Handanî, padişahın vasfını dile getirmekte kendisinin aciz kaldığını ifade eder.

Vaşfuñı kâdir degülüm dimege

Tûṭîler gibi şekerler yimege (13. M./37)

Metindeki en uzun mesnevi, 342 beyitten oluşur. Bu mesnevide abdestin farz ile sünnetleri, "mesele" başlıkları altında izah edilir. Manzumede, abdest ve guslün nasıl alınması gerektiğine dair ayrıntılı bilgi verilir.

Musammatlar:

Eserde 1 murabba, 2 müseddes, 1 tesdis, 1 ta'sir, 1 on ikilik ve 38 tahmis olmak üzere toplam 44 tane musammat vardır.

Metindeki bazı musammatlar yanlış adlandırılmıştır. Terci-i bend olarak başlıklandırılan bazı manzumelerin, kafiye şeması incelendiğinde murabba, müseddes, tesdis, ta'sir ve on ikilik olduğu görülmüştür.

Tahmislerin otuz beşi, şairin pirim diye söz ettiği Zamirî'ye, kalan üçü ise Muradî mahlasını kullanan Sultan III. Murat'a yazılmıştır. Şair, Zamirî'ye tahmis yazarken

hocasına karşı olan saygısını göstermek; Sultan III. Murad'a musammat yazarken ise padişahın iltifatına mazhar olmak istemiş olmalıdır.

Gazeller:

Handanî Divanı'nda 105 gazel vardır. Bu gazellerden dördü Farsçadır. Dinî-tasavvufî mahiyette yazılan gazellerde, kaside ve mesneviye nazaran, divan edebiyatına özgü kavram ve mazmunların daha sık kullanıldığı görülmektedir. Metinde, her reviden gazel yazılmıştır.

(3) ش (1) س- (4) ز- (17) ر- (1) ذ- (1) د- (1) خ- (1) ح- (3) چ / ج- (1) ث (5) ت- (3) ب / پ- (5) ص (10) - (4) و- (16) ن- (3) م- (5) ل- (1) گ / ک- (1) ق- (1) ف- (1) غ- (1) ع- (1) ظ (1) ط- (1) ض- (1) ی (11)

Gazeller, genellikle 7 beyitten müteşekkildir. En fazla beyit sayısına sahip olan gazel 10; en az olan ise 5 beyittir.

Mukattaat:

Metinde 58 tane nazm ve 44 tane tuyuğ bulunmaktadır. Şairin dörtlükleri yazarken nazm ve tuyuğ şeklinde herhangi bir ayrıma gitmeden yazdığı söylenebilir. Çünkü divanın mukattaat bölümü incelendiğinde Handanî'nin, tüm dörtlükleri tuyuğ yazmak gayesi ile kaleme aldığı iddia edilebilir. Ancak bunların bir kısmı, tuyuğ nazım şeklinde olması gerektiği gibi *fâ'ilâtün-fâ'ilâtün-fâ'ilün* kalıbı ile yazılmadığından "nazm" olarak değerlendirilmelidir.

Dörtlüklerde kullanılan dil, diğer nazım şekillerine göre daha sadedir. Hâkim olan üslup yalvarış-yakarıştır.

Hağ bizi dâ'im belâlardan kazâdan şaklaya

Luṭf u iḥsân u muḥabbetden dem-â-dem yoḳlaya

Ni'imet ü mihr ü vaḳârın her kim ister çoḳlaya

Artura 'ilm ü ḥiṣâlin aḡlaya hem şaklaya (48. Tuyuğ)

2.2. Muhteva Özellikleri

Handanî Divanı'nda ön plana çıkan özellik, eserde Hurufiliğe ait bazı kavram ve istihlamların kullanılmış olmasıdır.

Hurufilik, Kur'an'ın yirmi sekiz harfi, Fazlullah'ın nutkunda kullandığı otuz iki harfi ve bunların tamamını telaffuz eden insanı inanç sistemlerinin temel alan, kuruculuğunu Fazlullah Esterabadî'nin yaptığı bir ekoldür. (Usluer, 2009: 125). Varlığı harfler ile açıklayan Hurufiler, "peygamberden meleklerle, ibadetlerden ahirete, Kur'an'dan hadislere, kısaca İslam'ın sınırlarına giren her şeyde 28 ve 32 harfin varlığını göstermeye çalışmışlardır." (Usluer, 2009: 126).

Divanda geçen bazı Hurufî söylemler, aşağıdaki başlıklarda incelenmiştir.

Kâinatın Yarattığı:

Hurufilik inancına göre -diğer birçok inanışta olduğu gibi- kâinat, Yâsîn suresi 82. ayette geçen “kûn (ol!)” lafzı ile yaratılmıştır. Kâinat, harflerin varlığı ile zuhur etmiştir. (Usluer, 2009: 108).

Handanî de varlık felsefesini *kûn fe-yekûn* ile izah eder.

Kevni iki harfle yaratdı niçün kâf u nûn

Oldı ‘ulviyyât u süflî bâtın u zâhir kitâb (20. K./12)

Vahdet-i Vücut

Her şeyin hakikati “bir”dir ve diğer her şey, bu “bir”den tecelli etmiştir. Tecelliyât, “bir”e yani, “mutlak varlığa” ayna konumundadır. Zat-ı İlahî’nin isim ve sıfatları, tüm mevcudata sirayet etmiştir. Bunu anlamak için ise “hakikat-i eşya”yı idrak etmek gerekir. Eğer kelime, eşyayı ihata etmemiş olsaydı, Allah (c.c.) da bilinemezdi. Zat-ı mutlak, ancak harfler aracılığı ile müşahade edilebilendir. (Usluer, 2009: 234-235).

Ehl-i Hurufa göre, “Allah’ın kelamı 32 ilahi kelimedir, 32 harf de Allah kelamının suretidir. Dolayısıyla 32 harfe bakınca 32 ilahi kelime görülür”. (Usluer, 2009: 83). *Handanî Divanı*’nda otuz iki harf, ilahî kelâmın sıfatı ve yirmi sekiz harf, mutlak varlıktan bir parça olarak görülmüştür.

Nitekim nuṭkuñ şifâtıdur ḥurûf-ı sî vü dü

Bist ü heşt nuṭkuñ aşılı faşlımış ol zâtdan (7. K./9)

Metinde vahdet-i vücut felsefesi, çeşitli kavram ve kelam-ı kibarlarla anlatılmıştır. Bunlardan biri de şairin redif olarak seçtiği “evde (evrende) ev sahibinden (Allah’tan) başkası yoktur” (Mehmet Yılmaz, 2013: 486), anlamına gelen *leyse fi’ d-dâri gayruhû deyyârun*’dur.

Zıkr ider ḥâl ü kâlle her var

Leyse fi’ d-dâri ğayruhû deyyâr (4. K./1)

Varlığın birliğini ifade eden başka bir deyiş ise Cüneyd Bağdadî’ye ait olan *leyse fi’ cübbetü siva’l-lâhi (cübbemin içinde Allah’tan başkası yoktur.)* (Mehmet Yılmaz, 2013: 459.), lafzıdır.

Dâ’imâ dirmiş ki yokdur cübbem içre var hemân

Ancağ ol arz u semâya şıgmayan sırlar sıırı (14. K./8)

İnsan:

İnsan, eşref-i mahlûkattır ve yeryüzüne halife kılınmıştır. Âlemlerin suretlerini kendinde cem eden ve onların muhtasar bir numunesi olan insan, mutasavvıflar tarafından nüsha-i kübrâ, zübde-i âlem olarak görülür. (Kâmil Yılmaz, 2014: 304).

Sadece insanlara verilen konuşma yetisi, harfler vasıtasıyla manidar olur. Kelâm, harflerle anlam kazanır. Sözün gücü, zat-ı mutlağın mazharı olan insana mahsustur. Bu yüzden Hurufiler, insanı felsefelerinin temeline almışlardır.

Hurufilikte, yirmi sekiz ve otuz ikinin kuşatmadığı bir nesne düşünülemez. Yirmi sekiz ve otuz ikinin en iyi biçimde temaşa edilebileceği mevzi ise insan ve bilhassa insanın veçhidir. (Şenödeyici, 2015: 133). İnsan yüzünde, yirmi sekiz hat bulunmaktadır ki bunlar, ümmî ve ebvî hat olmak üzere ikiye ayrılır. İki kaş, dört kirpik ve bir saç, “hutut-ı ümmîya”dır. Bu yedi hat, mahalleri ile birlikte toplam on dört yapar. Erkekler, ergenlik çağına girdiğinde ise sağ ve sol yanlarda iki bıyık, iki sakal, iki burun hattı ve bir enfaka çıkar. Bunlara da “hutut-ı abiyya” denir ve mahalleri toplamı ile on dört yapar. Anne ve baba hatlarının mecmûu, yirmi sekizdir ve bu da Kur’an’ın yirmi sekiz harfine tekabül eder. (Gölpınarlı, 1989: 18).

Handanî Divanı’nda “ümmî hatlar” şu şekilde sıralanmıştır.

Hem yidi hattıyla toğar ana rahmından veled

Mü-yı ser ebrü-yı dü müjgân-ı çâr iy hurde-dân (36. K./30)

Hatlar, siyah ve ak olmak üzere ikiye ayrılır. Ümmî ve ebî hatlar siyah, siyah hatların arasında kalan kılsız bölgeler ise ak hatlardır. (Usluer, 2009: 281). Toplam on altı hat olan ak hatlar, yüz beyazlığı ile beraber on yedi yapar. (Usluer, 2009: 300). Şair, Resûl’ün yaşlandığı zaman, on yedi ak hattının bulunduğunu ifade eder.

Hem tarikat ehli on yidi bölükdür dir şüyüh

Kim Resûl’ün on yidi ak mü bulındı şeybeti (46. K./15)

“Yüzdeki hatlar, Hurûfilik anlayışına göre, Allah’ın nutkündeki harfler sayısındadır. Harflerin bu mükemmeliyet içinde tecellisi insan yüzünde gerçekleştiği için, Hurûfiler insanı Kuran-ı Hakîkî olarak kabul etmişlerdir”. (Usluer, 2014: 19). Eserde insan yüzü, Kur’an’a benzetilir. Handanî’nin kimi yerlerde Kur’an için “mushaf” ifadesini kullandığı da görülmektedir.

Bulmadum hâlüm bilür dil kâlin aña itmege

Rah-ı ışık içre benüm yoldaşum olub gitmege

Çalmışum hayretde bilmem yâre nice yitmege

Muşhaf istersem ger ol mehden tefe’ül itmege

Haç u hâlin bu ben-i mehcüre Kur’an gösterür (13. Msm./IV)

İlk insan Hz. Âdem'dir. Allah (c.c.), Hz. Âdem'i yarattığında meleklerin ona secde etmesini emretmiştir. Çünkü esma-i ilahiyye, Hz. Âdem'de mazhar olmuştur. Hurufilikle ilgili mensur Türkçe eserler yazar Feriştetoğlu Abdülmecid, otuz iki ilahî kelimenin Hz. Âdem'e sirayetini "Işk-nâme" adlı eserinde şu şekilde ifade eder:

"İmdi iy tâlib-i hakikat bil ki Hak te;âlâ esmâ ilmin Âdem'e talîm itmişdür bilâ-vâsita-i melek ki جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً إِنِّي وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا² hiç melek vâsitası yokdur. Ba;dezân asl-ı kelâm otuz iki kelimedür, Âdem'e geldi, Âdem halife-i ilâhîdür³ أَنبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ⁵ Her kim ki irişe ki beden-i Âdemün cüz'üdür, her kişi ki esmâ-i küllîye ki otuz iki kelime-i Âdemdür, mîrâs buldı". (Arıkoğlu, 2015: 69).

Şair, esma-i küllün, kendisinde vukuf olmasını isteyenlere öğütte bulunur. Masivadan el, ayak çekilmeli ve Allah adından gayrı, başka bir isim zikredilmemelidir.

Ba;na esmâ küllî keşf olsun diseñ çün Âdem'e

Zıkr-i Hâk'dan gayrı iy dil da;ı söz alma feme

Ger ayak başmak dilerseñ meclis-i cām-ı Cem'e

Çek elüñ virme gönül bakma metâc-ı âleme

Ol metâc'a naqd-i ömri virme bāzār eyleme (33. Msm./IV)

Hurufilik anlayışına göre Hz. Muhammed (s.a.v), Allah'ın sureti üzerine yaratılmıştır. Bu yüzden Hz. Muhammed'i görmek Hakk'ı görmek gibidir. (Usluer, 2009: 376). Ehl-i huruf, bu inanişâ istinaden "kim beni rüyada görürse muhakkak ki doğru görmüştür" hadisini, "kim beni rüyada görürse muhakkak ki o Allah'ı görmüştür" şeklinde tevil etmişlerdir. (Usluer, 2009: 375). Divanda geçen "Bu Ebyât Allāhu Te'âlā Hâzretlerini H'âbda Görmegi Ta'bîr Eyler" başlıklı kaside, mezkur hadisle ilgilidir. Handanî, "Allāhu Te'âlā Hâzretlerini H'âbda Görmek" ifadesiyle, rüyada Hz. Muhammed'i (s.a.v) görmeği kastetmiş olmalıdır.

İstiva Hattı:

İstiva hattı, Hurufilerin çok sık gönderme yaptığı terimlerdenidir. Geçtiği şeyi ortadan iki eşit parçaya böldüğü düşünölen bu hat, bazı varlıklarda gözle görülür şekilde bazılarında ise gözle görülmediği hâlde var olduğu düşünölen dikey çizgidir. (Usluer, 2009: 286).

Handanî Divanı'nda, "hatt-ı isitva" kavramı direkt olarak geçmemektedir. Ancak "Kaşîde-i Tevhîd Ma'nâ-yı Lâ-İlâhe İllallâh Muhammeden Resülullâh u Halaqnâküm

² Allah Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. (Bakara: 2/31)

³ Ben yerüzünde bir halife yaratacağım (demişti.) (Bakara: 2/30)

⁴ Allah, Âdem'e bütün varlıkların isimlerini öğretti. (Bakara: 2/31)

⁵ Haydi bana bunların isimlerini bildirin. (Bakara: 2/31)

Ezvâcen” başlıklı kasidede, varlıkta iki parça şeklinde tezahür eden şeylerden söz edilir.

İnsan uzuvları iki iki yaratılmıştır. Bunlar: iki göz, iki kulak ve istiva hattının geçmesiyle iki bâbdan oluşan ağız ve göbektir.

Adem’ün hem oldı ‘uzvı gör ikişer cümleten

İki göz iki kulağ hem nâf u ağız iki bâb (20. K./21)

İnsan yüzünde istiva hattının geçmesiyle beraber on iki hat zahir olmuştur. Şöyle ki istiva hattı saç, kaş, burun, bıyık, dudak altı ve çene olmak üzere altı mevziden geçer ve on iki hat ortaya çıkar. (Usluer, 2009: 498).

On iki hağ yüzde müy-ı ser ü müjgânlar dü kaş

İki yüz müyü dü ber-leb zîr-i leb iy la’l cām (34. K./28)

Kelime-i Tevhid:

Kelime-i tevhid, *Lâ-İlâhe İllâllah* ve *Muhammediün Resûlullâh* olmak üzere iki bâba ayrılarak incelenir. Her iki bâb, on iki harften oluşur ve toplam yirmi dört harf eder. Allah kelimesinin ebceddeki değeri de yirmi dört’dür. O hâlde kelime-i tevhidden maksut Allah’tır. (Usluer, 2009: 422).

Metinde kelime-i tevhid, yukarıda bahsedildiği gibi, iki parça şeklinde zikredilmiş ve her bir kısmın on iki harften müteşekkil olduğu söylenmiştir.

Anuñ içündür ki lâ-İlâhe İllallâhı gör

On iki harf oldı on iki farza gûlâm (34. K./13)

Hem Muḥammed’le Resûlullâh olur on iki harf

On iki bâtında ki olur buña kâ’im maḳâm (34. K./14)

Huruf-ı Mukattaat:

Kur’an’da yirmi dokuz sürenin başında yer alan huruf-ı mukattaat, Kur’an’ın sırrı olarak değerlendirilir. Bu harfler: elif (ا), lâm (ل), mîm (م), hâ (ح), râ (ر), kef (ك), he (ه), ye (ي), ayn (ع), sâd (ص), tî (ط), sîn (س), kâf (ق) ve nûn (ن) ‘dur. Gayr-ı mükerrer olan bu harfler, okunduğu gibi yazılırsa toplam on yedi harf⁶ yapar ki bunlara *muhkem harf* denir. Muhkem harfler haricinde kalan diğer harflere ise *müteşabih* denir. (Gölpınarlı, 1989: 19).

⁶ Bu harflerin söylendiği gibi yazılmasından yani bastedilmesinden maksat, huruf-ı mukattaatın eczasında yer alan harflerdir. Mukattaat harflerinin eczasında (الف, لام, ري, كافي, هي, عيني, بي, ري, لام, الف), عيني, بي, هي, كافي, ري, لام, الف) vâv (و), dâl (د) ve fe (ف) olmak üzere üç yeni harf bulunmaktadır. Bu üç harf ile birlikte on dört olan muhkem harf sayısı on yedi olur. (Usluer, 2009: 205.)

Metinde, huruf-ı mukattaatın geçtiği ayetlerin sırasıyla iktibas edildiği bir kaside bulunmaktadır. “Kaşîde-i İmân Der-Beyân-ı Heftâd u Dü Hurûf-ı Muqâta‘a” başlığını taşıyan bu kasidede mukattaat harfleri, *elif-nâmelerde* olduğu gibi tertip edilmiştir.

Lâm cümle fi‘le fâ‘il anı bilmekdür bilün

Mîm ma‘lûm eylemek mülkinde memlû olduğın (37. K./12)

“Mukattaat harfleri, 14 çeşit harften oluşur. Mükerrer olarak ise toplam 77 harftir. Bir tevile göre ise 78’dir. Bu farklılığın nedeni, yâsin mukattaatındaki yâ harfidir. Zira bu harf, nidâ harfi olarak düşünülüp hesaba dahil edilmese 77, hesaba dahil edilirse 78 mukattaat harfi olur”. (Usluer, 2014: 32).

Handanî Divanı’nda yâ (ﻻ) harfi, nidâ harfi olarak düşünülüp huruf-ı mukattaatın yetmiş yedi olduğu ifade edilmiştir. Bu yetmiş yedi harf, Kur’an’ın remizleridir.

Bil niçün eṭvâr-ı İmân oldı yitmiş yidi şâḥ

Anuḡtün kim işâret oldı der-ḥablü’l-metîn (37. K./2)

Kur’an

Kur’an-ı Kerim, Hurufilere tarafından da kutsal olarak kabul edilir. Zira kendi fikirlerini destekleyebilmek adına, Kur’an’ı referans göstererek sahip oldukları inançları Kur’an’a dayandırmaya çalışırlar. (Ünver, 2003: 98).

Yirmi sekiz harf vasıtasıyla yazılmış olan Kur’an, fikirlerini harf ve sayı sistemleri üzerine şekillendiren bir akım için oldukça önemli bir kaynaktır. Kur’an, Hak kelâmıdır ve bu kelâmı bize en iyi izah eden yirmi sekiz harftir. Eserde yirmi sekiz harf, bir tercümana teşbih edilmiştir.

Ḥaḡ kelâmın bize taḡrîr itmege

Tercümân yoḡ heṣṭlie ḡşrûn gibi (13. K./16)

Kelâmullah yani Kur’an-ı Kerim, kâğıt, harf, mürekkep, esre-üstün ve nokta olmak üzere beş şeyle zahir olmuştur.

Hem kelâmullâhı gör kim oldı zâhir pençile

Kâğıd u ḥarf u midâd u esre üstün noḡṭalar (26. K./24)

Fatiha suresi ise Kur’an’ın özüdür ve yedi ayetten oluşur. Bu yüzden diğer bir adı da sebü’l-mesani’dir. Bu sure, yüzdeki yedi hatta mukabildir. Fatiha okunduktan sonra elin yüze sürülmesi, buna delalettir. (Gölpınarlı, 1989: 18).

Handanî, gerçek hakikate ermek isteyenlere salık verir. Bunlardan biri de Fatiha’nın sırrına vâkıf olmaktır.

Cânıyla gönülden ur terkini bu fânînüñ

Ḥubbında daḡı olma uçmaḡ-ı ṣemânînüñ

Taḥkīkine yet imdi gel seb'-i meşānīnūñ
 Geç yār-ı mecāzīden ḥüsnine ma'ānīnūñ
 Göz merdümünü iy dil yüz şevkile ḥāl eyle (36. Msm./IV)
 Fazlullah

Hurufî şairlere ait eserler tetkik edildiğinde Fazlullah isminin veya Fazl kelimesi ile kurulu bazı terkiplerin kullanıldığı görülmüştür.

Arşî⁷
 Sûfî sanma ki sūfa mensubuz
 Ehl-i Fazluz Hurûfa mensubuz (Kahraman, 1989: 195)
 Misâlî⁸
 Mushaf-ı hüsnünde 'arşu'l-lâhî tefsîr itmeyen
 Cāvidān u sırr-ı fazlu'l-lâhî bilmez kandedür (Güneş, 2011: 324)
 Nesimî⁹
 'İlm-i hikmetden bilürsen gel berü gel iy hakîm
 Sen Nesimî mantıkından dinle Fazlu'llâhî gör (Ayan, 2014: 304)

Handanî Divanı'nda yukarıdaki örneklerde olduğu gibi bir kullanım yoktur. Ancak bazı yerlerde geçen *fazl* kelimesiyle -şairin Hurufilikten etkilenmesi dolayısıyla- *Fazlullah* işaret edilmiş olabilir. Tevhid türünde yazılan 1. kasidede, *fâzıl* kelimesi ve *zû'l-fazl* tamlaması geçmektedir.

Hüve'l-Fettâḥu Fâzıl Ferd ü Fi'âl
 Hüve'l-Feyyâz hüve Fâtır hüvellâh (1. K./17)

⁷ Arşî (d. 1562 / öl. 1620): 16. yüzyılın sonu 17. yüzyılın başında, Anadolu sahasında yaşayan Hurufî bir şairdir. Nerede doğduğu ve nasıl bir tahsil gördüğü bilinmeyen Arşî, yine kendisi gibi Hurufî olan Muhi'tî'ye (öl. 1552) intisap etmiştir. Arşî Divanı, 419 manzumeden oluşmaktadır. Divanda işlenen konu Hurufilik felsefesi üzerinedir. (Arşî Divanı, Bahattin Kahraman tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.)

⁸ Misâlî: Gül Baba adıyla da bilinen şair, 16. yüzyılda yaşamıştır. Genç yaşta Bektaşî dergâhı olarak bilinen Veli Baba Dergâhı'na intisap etmiştir. Ancak eserlerinden hareketle, şairin "Bektaşî bir şair" hüviyetinden ziyade "Hurufî bir şair" kimliğine sahip olduğu görülür. Zira, 15. asırdan itibaren Hurufiler, Bektaşîler arasına girerek bu tarikatî önemli ölçüde etkilemiştir. Eserleri: Feyznâme, Miftahu'l-Gayb, Risale ve Divan. (Misâlî Divanı, Deva Güneş tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanmıştır.)

⁹ Seyyid Nesimî (öl. 1404): Anadolu sahasında ma'rûf en önemli Hurufî şairdir. Fazlullah-ı Hurufî'ye halife olduktan sonra seyahat ederek Hurufiliği yaymıştır. Ancak gittiği yerlerde "zındıklıkla" suçlanmış ve Halep'te derisi yüzülerek öldürülmüştür. (Ayan, 2014: 18-19).

Hüve'z-zü't-Tül zü'l-Fazlu zü'l-İhsân

Hüve'l-Mezkür hüve'z-Zâkir hüvellâh (1. K./25)

Şair, yüzünde fazl-ı mushafın belirlediğini ifade eder. Bu ifade ile anlatılmak istenen, Hurufilik inancında *Fazlullah* adının insan veçhinde tecelli ettiği görüşü olabilir. Buna göre fe (ف) kulak, dat (ض) göz, lam (ل) ise burnu oluşturan harftir. (Usluer, 2009: 298).

İlâhî bâtınım eyle müşerref

Olub vechümde zâhir fazl-ı muşhaf (2. M./43)

Sayıların Hikmeti:

Çeşitli toplum veya inanışlarda farklı anlamlar kazanan sayılar, zamanla birer sembol olmanın ötesinde mistik bir hüviyete bürünmüştür. Her inanış, kendi değerleri doğrultusunda sayıları anlamlandırmış ve zaman zaman bu sayılara kutsallık atfetmiştir.

Sayı sembolizmi, İslami çevre tarafından da ilgi görmüş ve bazı dinî ekoller, varlığı sayılar ile izah etmeye çalışmışlardır. İslamiyet'te yirmi sekiz, ayın tam bir dönüşüne karşılık geldiği ve Arap alfabesindeki harf sayısına mukabil olduğu için bütün sayıların en mükemmeli olarak görülmüştür. (Schimmel, 2011: 29).

Sayılar vasıtasıyla varlığı izah etmeye çalışan ekollerden biri de Hurufiliktir. Hurufiler için yirmi sekiz ve otuz iki sayısı, isnad noktasıdır. Hemen hemen her şey, bu sayılara irca edilir. Fazlullah, bütün dini hükümleri yirmi sekiz ve otuz iki sayısına tatbik ederek açıklar. Örneğin, Hurufilere göre seferi olmayan biri, gün içinde on yedi; seferi olan biri on bir rekât namaz kılar ki bu da toplam yirmi sekize eşitlenmiş olur. (Aksu, 1995: 278).

Handanî Divanı'nda yirmi sekiz ve otuz iki sayılarının dışında, 2, 3, 4, 5, 7, 12 ve 17 sayıları geçmektedir. Bu sayılar, genellikle belli bir sayı adedince yapılan ibadetlerin, neden bu sayı kadar olduğunu sorgulamak maksadıyla zikredilmiş ve bahsi geçen sayının hikmeti izah edilmiştir.

“Kaşîde-i İsmullâh-ı A'zâm Müşâhede-i 'Ayne'l-Yağîn Der-Hümâ Hayrhâ Kâlellâhü Te'âlâ Fe-eynemâ Tüvellü Fe-şemme Vechullâhi vü Kânallâhu Bi-küllü Şey'in Muhtûn” başlıklı kasidede “Allah” lafzının dört harf ile yazılı olduğu ifade edildikten sonra, dörd'ün hikmeti başka şeyler üzerinden sıralanır. anasır-ı erbaa dört maddedir, dört yön vardır, halife sayısı dördtür...

Bu 'anâsır nice beñzer ol hurûf-ı çâre bak

Ya'nî kim bu gördüğüñ âb u türâb u nâr u bād (3. K./5)

Hem Ebübekr ü 'Ömer 'Osmân 'Alî'dür harf-i çâr

Üç dağı Ahmed Hasan birle Hüseyin şâh-zâd (3. K./20)

İkinin hikmetini anlatan kaside, “Kaşîde-i Tevhîd Ma'nâ-yı Lâ-İlâhe İllallâh Muhammeden Resûlullâh u Halaḡnâküm Ezvâcen” başlıklı manzumedir. Bu kasidede, “halaknâküm ezvâcen (sizi çiftler çiftler yarattık.)” ayet-i kerimesi üzerine, “iki”nin fazlı anlatılır. İki, kutupsallığın sayısıdır ve kâinatta her şey zıttıyla kaimdir.

“İbn Arabî, 2'nin ve ikiliğin bu âleme işaretini sayısal değeri 2'ye tekabül eden (be) harfinin telaffuzu üzerinden ifade eder. Şöyle ki (be) harfinin mahreci iki dudaktır. Mahrecindeki ikilik ve kutupluluk olmadan bu harf vücûda gelmediği gibi, bir şey mülk âleminde somut olarak zuhur edebilmek için kutupsallığa, zıtlığa ve zevciyete ihtiyacı duymaktadır”. (Küçük, 2016: 115).

Kasidede, manası zıtlıklarla idrak edilebilecek mefhumlardan ve “iki” adedince yapılması emrolunan hükümlerden söz edilir.

Nür u zulmet gün gice ıssı şovuk yağmur u qar

Yir ü gök cennet cehennem od u yıl mâ vu türâb (20. K./11)

Hacc-ı ekber hacc-ı aşğar yılda hem iki namâz

Yâd u biliş toğub ölmek oğlan u kız ana eb (20. K./19)

“Kaşîde Der-Beyân-ı Elif Lâm Mîm” başlıklı şiirde, “eif-lâm-mîm” remzinin neden “üç” harf ile yazılı olduğu, “üç” sayısının sırrı üzerinden açıklanır. Manzumede, “üç”ün İslamiyet'teki önemi ve hikmeti sıralanmıştır.

Evvel-i Qur'ân'da niçün aındı üç harfi Hudâ

Uş elif lâm mîmdür anlar remzini diñle beyâ (16. K./1)

Didiler imâni üç nev' oldı bir 'ilme'l-yakîn

Dağı hem 'ayne'l-yakîn Haḡka'l-yakîndür añla ha (16. K./5)

Handanî Divanı'nda “Büniye'l-İslâmü 'Alâ Hamsin Kaşîde-i İslâm” ve “Kaşîde-i Pençhâ Der-Beyân-ı Delâ'il-i Bünyâd-ı İslâm Ki Çi Hikmetest Pençhâ Bâşed” başlıklı iki kasidede “beş”in kudsiyeti ifade edilir. İslam'ın şartı beştir, Allah lafzı beş harf ile yazılır, namaz beş vakit kılınır...

Didi ol mi'mâr-ı mülk-i dîn emîri enbiyâ

Kim bu İslâm'uñ esâsı oldı penç üzre binâ (10. K./1)

Lafzattullāh kim olubdur ism-i aʿzam bī-gümān

Oldı ol dört harfile bir şedde gör iy nām-dār (26. K./4)

“Yedi” sayısının hikmeti, “Kaşide Der-Beyān-ı Vācibāt-ı Şalāt Peydā vu Nihān u Delā’il-i İṣān” başlıklı kasidede anlatılır. Namazda farz olan yedi vacib, sıralandıktan sonra, vacib sayısının neden “yedi” olduğu bu sayı adedince var olan şeylerle izah edilir. Örneğin; yedi kıta vardır, tavaf yedi kez yapılır...

Yidi kat yir oldı oldı heft eḳālīm anda hem

Hem yidi dürlü tavā’if tıtdı anlarda mekān (36. K./23)

“Kaşide-i Mefrūz-ı Namāz ki Dīvāzdehest Zāhir ü Bāṭın u Der-Beyān-ı Delā’il-i İṣān” başlıklı kasidede, namazın on iki farz olduğu söylendikten sonra “on iki”yle merbut beyitler sıralanır.

Bilkim olmuşdur namāzuñ farzı on iki tamām

Altısı ḥāriçdür anuñ altı dāḥil iy imām (34. K./1)

Handanî Divanı’na yukarıda söz edildiği şekilde bahsi geçen bir başka sayı ise on yedi’dir. Başka yerlerde oldukça önemsiz olan on yedi, İslam’da belirgin bir rol oynar. Çünkü bir gün boyunca namazlarda kılınan rekâtların sayısı on yedidir. (Schimmel, 2004: 118). Metinde de mebus sayı, bu yönüyle ele alınır.

Didiler kim on yidi oldı şalātuñ sünneti

Kim anuñla buldı revnaḳ ehl-i dīnūñ t̄a’ati (46. K./1)

III. Sonuç

16. y.y. şairlerinden olan Handanî’nin hayatı hakkında tezkirelerde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şair hakkındaki belirlemeler, divanından yola çıkılarak saptanmıştır. Şu an için ulaşılabilen tek eseri divanıdır

Handanî mahlasını kullanan müellifin asıl adı, İbrahim’dir. 946 (1539-1540) tarihinde doğan şairin, ölüm tarihi belli değildir. Bir süreliğine Kefe’de ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Şairin hangi tarikata intisap ettiği bilinmemektedir. Ancak divanına istinaden, şairin Hurufiliğin tesirinde kaldığı söylenebilir.

Handanî Divanı, 49 kaside, 15 mesnevi, 44 musammat, 105 gazel, 58 nazm ve 44 tuyuğdan müteşekkildir. Eserin, tespit edilebilen dört nüshası vardır. Bunlardan üçü Süleymaniye Kütüphanesinde, biri Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege Kitaplığında bulunmaktadır. Nüshaların hiçbirinde, müellif veya müstensih yoktur. Hiçbir nüsha, klasik divan tertibine uygun değildir.

Divan, ana hatlarıyla incelendiğinde ön plana çıkan özellik, şairin ilm-i huruftan etkilenmiş olması ve eserin, 16. y.y.’ın sosyo-kültürel hayatından ve şairin iç dünyasından izler taşımasıdır.

Kaynaklar

- Aksu, H. (1995), "Fazlullah-ı Hurûfî". *DİA*, (XII, 278). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Arıkoğlu, İ. (2015). "İşk-Nâme". Fatih Usluer vd. (Haz.), *Hurufilik Bilgisi-Ferişteoğlu Abdülmecid Külliyyatı* (ss.9-162). Gece Kitaplığı.
- Ayan, H. (2014). *Nesîmî Divanı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dural, G. (2007), "Zamiri". *Türk Dünyası Ortak Edebiyatı-Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, (VII, 704). Ankara: AKM.
- Durkaya, H. (2017). *Handanî Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erzurum: Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Gölpınarlı, A. (1989). *Hurûfîlik Metinleri Kataloğu*. Ankara: Türk Tarih Kurumu
- Güneş, D. (2011). *Misâlî Divanı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kahraman, B. (1989). *Arşî Divanı'nın Tenkitli Metni I-II*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kutluk, İ. (1989). *Kınalı-zade Hasan Çelebi-Tezkiretü's-Şuara I-II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Köksal, F. (2006). *Sana Benzer Nazire Olmaz-Divan Şiirinde Nazire*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Küçük, O. N. (2016). *İbnü'l-Arabî Sayılar ve Rüyalara*. İstanbul: Nefes Yayınları.
- Levend, A. (1984). *Divan Edebiyatı-Kelimeler ve Remizler Mazmunlar ve Mefhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Özkan, Ö. (2015). "Osmanlı Şiirinde Bir Edebi Muhit Olarak Kefe (Feodosia)". *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (38), 295-301.
- Schimmel, A. (2004). *Tanrı'nın Yeryüzündeki İşaretleri*. (Çev.: Ekrem Demirli). İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Schimmel, A. (2011). *Sayıların Gizemi*. İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Şenödeyici, Ö. (2015). *Nesîmî ve Hurufîlik Kitabı*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Usluer, F. (2009). *Hurufîlik-İlk Elden Kaynaklarla Doğuşundan İtibaren*. İstanbul: Kabcacı Yayınları.
- Usluer, F. (2014). *Hurufî Metinler I*. Ankara: Birleşik Yayınları.
- Ünver, M. (2003). *Hurufîlik ve Kuran-Nesimî Örneği*. Ankara: Fecr Yayınevi.
- Yılmaz, K. (2014). *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler*. İstanbul: Ensar Yayınları.
- Yılmaz, M. (2013). *Kültürümüzde Ayet ve Hadisler-Ansiklopedik Sözlük*. İstanbul: Kesit Yayınları.